

Tomasz Scholl
przy współpracy **Radosława Karasiewicza-Szczypiorskiego**

BADANIA POWIERZCHNIOWE NA KRYMIE (NYMPHAION) - SEZONY: 1995 i 1996

We wrześniu 1995 r. przeprowadzono w Nymphaion na Krymie badania powierzchniowe w celu przygotowania Mapy Archeologicznej Nymphaion. Jest to jedno z kilku zamierzeń realizowanych w ramach międzynarodowego, polsko - rosyjsko - ukraińskiego projektu badawczego „Nymphaion - historia i struktura polis greckiej” koordynowanego przez prof. Aleksandrę Wąsowicz z Zakładu Archeologii Antycznej Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Projekt ten, oprócz instytucji państwowych, finansowany jest również przez prywatnego sponsora pana Jerzego Buławę.

Ze strony polskiej kierownikiem badań był pierwszy z autorów sprawozdania, wspomagany przez grupę studentów Instytutu Archeologii UW: Radosława Karasiewicza-Szczypiorskiego, Małgorzatę Majcher, Macieja Nera, Teresę Witkowską i Macieja Wołosiaaka. Kierownikiem kolegów ukraińskich a jednocześnie posiadaczem koncesji na naszą wspólną pracę, był dr Wiktor Zinko z Państwowego Komitetu Ochrony Zabytków Krymu w Symferopolu. Razem z nim pracowali archeolodzy: dr Igor Aczkinazi z Ukraińskiej Akademii Nauk w Symferopolu i mgr Aleksandr Awietikow z Centrum Archeologii Bosporu w Kerczu oraz rysownicza Lidija Berezowskaja.

Prace rozpoczęte 27 sierpnia a zakończone 21 września 1995 r. prowadzono w 2 grupach. Pierwsza grupa, kierowana przez dr. Zinko, dysponująca samochodem, pracowała na obrzeżach południowych, zachodnich i północno-zachodnich badanego obszaru. Grupę tę tworzyli, poza jej kierownikiem, także: dr Aczkinazi, Radosław Karasiewicz-Szczypiorski (odpowiedzialny za prowadzenie dokumentacji) i jeszcze jedna osoba z grona studentów (wymienne). Druga grupa, kierowana przez dr. Scholla, prowadziła prospekcję pieszo wraz z pozostałymi kolegami ukraińskimi i studentami.

Przebadano w sumie około 45 km², posługując się przy tym mapą w skali 1: 25 000, pochodzącą z połowy lat 70-tych, otrzymaną od dr. Siergieja Sołowiowa z Ermitażu. Mapa ta została następnie przerysowana na kalkę przez dr. Małgorzatę Dominko-Mycke z Wydziału Geografii UW. W terenie korzystano z niezgeneralizowanych map w skali 1:10 000, będących mechanicznym powiększeniem mapy wyjściowej. Pozwoliło to na nanoszenie i szczegółowe opisy zmian w topografii powstałych w ostatnim ćwierćwieczu. Uwzględnienie tych zmian jest szczególnie ważne ze względu na interpretację zdjęć satelitarnych i lotniczych. Te ostatnie prace prowadzi dr Loic Menanteau z Narodowego Centrum Badań Naukowych (CNRS) w Nantes.

Do zadań strony polskiej należało także zaopatrzenie obu grup w komplety

map, kart stanowisk, przybory do rysowania, środki do zabezpieczenia znalezisk, błony fotograficzne. Pomocny (w trakcie badań wyrobisk rudy żelaza) okazał się również dostarczony przez nas sprzęt łączności. Koszty wynajmu samochodu były pokrywane przez stronę polską. Nasi studenci wykonywali połowę dokumentację rysunkową.

Strona ukraińska zapewniła pobyt na miejscu, tj. zakwaterowanie i wyżywienie oraz, co najważniejsze, koncesję.

Obie strony wykonywały dokumentację fotograficzną zarówno terenu jak i zabytków wydzielonych.

Prace przygotowawcze obejmowały część teoretyczną i praktyczną. W części praktycznej polegały one na rozpoznaniu terenu, które przeprowadzono w sezonach 1993 i 1994 przy udziale dr. Zinko i dr. Sołowiowa. Dr Sołowiow brał także udział wiosną 1995 r. w praktyce terenowej w Polsce w ramach ćwiczeń studentów Instytutu Archeologii UW. W praktyce tej, niestety, nie mogła wziąć udziału strona ukraińska. Przygotowania te wiązały się z naszą pierwotną koncepcją udziału w pracach ekip nie tylko z Polski i Ukrainy, ale także z Rosji.

Założenia naszej pracy na Krymie wynikają z doświadczeń polskich związanych z długoletnią realizacją badań powierzchniowych na terenie naszego kraju w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Dlatego na część teoretyczną prac przygotowawczych składają się konsultacje naukowe z polskimi badaczami z Warszawy. Wymienić tu należy: mgr Danutę Jaskanis, mgr. Marka Konopkę, prof. Elżbietę Kowalczyk. W wyniku tych konsultacji zmodyfikowano kartę stanowisk używaną w Polsce w ramach AZP. Karta ta została także nieco zmieniona po ostatnim sezonie: podjęto decyzję o dodawaniu numerów dokumentacji fotograficznej oraz o oznaczaniu szerokości i długości geograficznej. Okazało się bowiem, że używana przez nas mapa znacznie odbiega od rzeczywistości. Częściowo wynika to z czasu, jaki upłynął od jej narysowania a częściowo, prawdopodobnie, z wpływu czynnika wojkowego.

Cała polowa dokumentacja rysunkowa i fotograficzna została wykonana na miejscu. Składają się na nią rysunki ponad 400 fragmentów, w tym 42 zabytków wydzielonych (ich karty wykonano według wzoru używanego w Muzeum Narodowym w Warszawie) oraz zdjęcia terenu i zabytków wydzielonych. Lidija Berezowska wykona dodatkową dokumentację rysunkową szczególnie ważnych znalezisk. Określeniem chronologii i funkcji znalezisk zajmował się dr Zinko.

Nie zamierzano przeprowadzić pełnej inwentaryzacji kurhanów, których na tym terenie jest podobno 800, pozostawiając ją na kolejny etap badań. Jedynie grupa pod kierownictwem dr. Zinko prowadziła w swojej części badanego obszaru szczegółową ich inwentaryzację. Kurhany lub formy topograficzne, które mogą uchodzić za kurhany, nanoszono na mapy, zmieniając często ich lokalizację bądź liczbę w stosunku do poprzednich ustaleń. Usytuowanie kurhanów na grzbietach wzgórz wapiennych, przy występujących zjawiskach krasowych i licznych śladach działań wojennych, często nie pozwalało na jednoznaczną interpretację, a z założenia nie prowadziliśmy działalności wykopaliskowej. Interpretację utrudniała także intensywna miejscami działalność rolnicza, niwelująca do poziomu gruntu wszelkie wy-

niosłości.

Opisywano także szatę roślinną, pomocną przy badaniach gospodarki wodnej, czy interpretacji zdjęć satelitarnych.

Oprócz lokalizacji nowych stanowisk datowanych na okres od II tys. p.n.e. po czasy współczesne, próbowaliśmy odnaleźć w terenie miejsca starszych wykopalisk (W.F. Gajdukiewicza, I.M. Kruglikowej). Niestety, poszukiwania te nie zawsze były skuteczne. Upływ czasu, prace rolnicze (w tym orka do 65 cm głębokości) i rodzaj gleby (less), przy silnych wiatrach i znacznych opadach śniegu w miesiącach zimowych oraz niedokładne informacje o lokalizacji wykopalisk, czasami całkowicie uniemożliwiały odnalezienie śladów wcześniejszej działalności archeologicznej.

Z powierzchni zebrano głównie materiał ceramiczny, w większości fragmenty amfor. Z zabytków wydzielonych wymienić należy m.in. kamienną babę scytyjską, fragment marmurowego reliefu attyckiego, antyczną stelę antropomorficzną, wapienną głowę z okresu sarmackiego.

Na mapę naniesiono ślady ponad 120 chutorów kultury sątowo-majackiej, świetnie widocznych po spaleniu rżyska.

Zlokalizowano także kilka konstrukcji kamiennych, pochodzących, być może, m.in. ze zniszczonych kurhanów. Godnym uwagi jest także *dromos* zlokalizowany przez dr. Zinkę. Zasięgi nekropoli starano się określić nanosząc na mapę miejsca wkopów rabunkowych.

Naniesiono na mapę hipotetyczny przebieg 2 dróg wiodących do Nymphaion od zachodu.

Do osobnej grupy znalezisk należy zaliczyć liczne fragmenty gruzu marmurowego i porfirowego, niekiedy ze śladami obróbki.

Badania dostarczyły dodatkowych argumentów do dyskusji m.in. o lokalizacji portu w Nymphaion. Zdaniem piszących te słowa za tezę o położeniu portu na południowy - wschód od miasta (tj. od strony Cieśniny Kerczeńskiej) przemawiają następujące fakty:

- 1) oddzielenie warstwy antycznej od średniowiecznej warstwą piasku, widoczne w profilu na stanowisku 06 - 03 nr 2 (plaża naprzeciw Muzeum w Eltigen);
- 2) ciąg kurhanów wzdłuż Cieśniny obecnie kończący się na północy w wodzie przy ostatnich od południa ośrodkach wczasowych Eltigen;
- 3) położenie studni poniżej miasta antycznego od północy, obecnie prawie na poziomie morza - stanowisko 05 - 02 nr 1, w północnej części wsi Eltigen, położonej na dnie jeziora Czurubasz;
- 4) informacja od ludności miejscowej o wykorzystywaniu na piwnice antycznych grobowców;
- 5) widoczne w profilu dołów śmieciowych, powtarzające się naprzemian: warstwa piasku, warstwa ziemi - świadczą o zmieniającym się poziomie wody morskiej.

Nie ma też pewności co do tego, czy jezioro Czurubasz istniało w czasach antycznych w obecnych granicach.

Uzyskano poświadczenie gęstego osadnictwa w sąsiedztwie Nymphaion na po-

łudnie i zachód od miasta.

Zlokalizowano także dużą osadę antyczną (na powierzchni fragmenty od końca VI w. p.n.e.), położoną na południe od współczesnej wsi Czeliadinowo (stanowisko 10 - 06 nr 2). Rezultaty badań powierzchniowych wskazują na „przesuwanie się” osadnictwa od wybrzeży jeziora Tobeczik w głąb lądu. Na północ od obszaru z ceramiką antyczną znajduje się obszar ceramiki wczesnośredniowiecznej, przemieszanej w części północnej z pozostałościami tatarskimi, zaś wieś rosyjska i współczesna znajdują się jeszcze dalej na północ. Być może jest to spowodowane erozją gruntu, a także ewentualną zmianą wykorzystania zasobów jeziora Tobeczik, związaną np. z postępującym jego zasoleniem.

Nanosząc na mapę skupiska chutorów kultury sałtowo - majackiej wzdłuż wybrzeży Cieśniny ustalono, że wykorzystywana do dzisiaj droga przez grzbiet wzgórz musiała istnieć już przynajmniej we wczesnym średniowieczu.

Kilka dni poświęcono na badania wnętrza i okolic współczesnego wyrobiska rudy żelaza. Uzyskano pewność co do nieprzydatności tego terenu dla dalszych badań, wynikającej z ogromnych zniszczeń na tym obszarze, spowodowanych przez wydobywanie rudy metodą odkrywkową, budową dróg dojazdowych i odwały nadkładu. O wielkości złoza świadczy występowanie w tym miejscu anomalii magnetycznej w postaci 5° odchylenia wschodniego. Ogrom zniszczeń tego obszaru najlepiej widać po nieodwracalnej zmianie stosunków wodnych, będącej przyczyną osuszenia przyległego terenu na znacznym obszarze.

Na mapę naniesiono także widoczne pozostałości cmentarzy z XIX-XX w. ulegających szybko zagładzie, co jest niewątpliwie związane z wymianą ludności po II wojnie światowej (stanowiska: 07 - 04 nr 4, 09 - 06 nr 7, 10 - 10 nr 2).

W dniach od 2.09. do 22.09.1996 r. przeprowadzono kolejny sezon badań. Ze strony polskiej, oprócz autorów sprawozdania, udział wzięli: prof. Aleksandra Wąsowiec i mgr Krzysztof Domżański z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk oraz student IV roku Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego Robert Horosz, który także był naszym fotografem. Ze strony ukraińskiej, oprócz dr. Wiktora Zinko, pracował z nami mgr Leonid Ponomariow. Przez okres jednego tygodnia towarzyszył nam także dr Loic Menanteau z Nantes.

Mimo bardzo niesprzyjających warunków atmosferycznych udało się wykonać zakładany plan rozpoznania terenu. Przebadano obszar 15 km², wyjaśniając zasięg obszaru zaplecza gospodarczego miasta od strony zachodniej.

Przez dwa sezony prac powierzchniowych przebadano w sumie około 60 km² terenu. Uzyskano potwierdzenie istnienia wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy osadnictwem położonym po obu stronach wału zachodniego (wał ten udało się zlokalizować dzięki interpretacji zdjęć satelitarnych). Nie stwierdzono istnienia osad z ceramiką antyczną wcześniejszą niż IV w. p.n.e. na zachód od wału. Wykonano także zdjęcia zabytków przechowywanych w muzeum w Kerczu a pochodzących z naszych badań. Z zabytków ruchomych, pochodzących z ostatniej kampanii, na uwagę zasługuje kamienna baba scytyjska, leżąca na kurhanie.

